

הפטירות על פי המנהג התלת-שנתי

הקדמה

בארץ ישראל נהגו לקרוא בתורה במחזור תלת-שנתי, ובכל שבת לקרוא 'סדר' אחד. מנהג הקריאה התלת-שנתי הנוהג בארץ ישראל נזכר בתלמוד הבבלי - "בני מערבא דמסקי לדאורייתא בתלת שנין" (מגילה כט ע"ב) - ומשתקף גם במדרשים ובפיוטים.

חלוקת הסדרים בתורה צוינה בכתבי-היד של המקרא, כגון בכתר ארם צובה וכתב-יד לנינגרד, ולפי הסימון שם מספר הסדרים הכולל בתורה מגיע ל-169 בקירוב. במקורות אחרים משתקף מספר אחר של סדרים, כגון 157 או 141 סדרים.

במנהג הקריאה התלת-שנתי נהגו הפטירות קבועות לכל סדר, והפטירות אלה משתקפות בקטעים רבים מגניזת קהיר. ניתן להצביע על חמישה סוגים של קטעי גניזה הקשורים בהפטירות: (א) רשימות של הפטירות, חלקן כוללות רק את תחילת ההפטירה וחלקן – גם את סופה; (ב) מגילות של הפטירות: ההפטירות כתובות מצדו האחד של הדף, בדרך כלל בלא ניקוד וטעמים; (ג) ספרים (מצחפים) של הפטירות, בדרך כלל בניקוד ובטעמים. רוב קטעי הגניזה הקשורים בהפטירות הן מן הסוג הזה; (ד) תרגומים ארמיים של הפטירות; לעתים מופיע פסוק ותרגומו, ולפעמים מילת הפתיחה של הפסוק בעברית ולאחריה התרגום; (ה) הזכרה של ההפטירה בשולי מצחף של התורה, לצד ציון הסדר, או בשולי מצחף של הנביאים במקום התחלת הנבואה.

מבדיקת ההפטירות השונות עולים העקרונות האלה: (א) הפסוק הראשון של ההפטירה כולל מעין 'גזרה שווה' לשונית לפסוק הראשון (או השני) של הסדר בתורה. הכוונה לשתיים-שלוש מילים משותפות, ולעתים גם לתוכן משותף. למשל: הפטרת הסדר שתחילתו 'ראה החלותי תת לפניך את סיחן' (דברים ב:לא), תחילתה 'אז ידבר יהושע לה' ביום תת ה' את האמרי לפני בני ישראל (יהושע י:יב). (ב) ההפטירה איננה ארוכה. מספר הפסוקים בהפטירה נע בין חמישה לאחד עשר. (ג) ההפטירה מסיימת בפסוק שעניינו טובה או ברכה. לעתים מדלגים בסוף ההפטירה (על פי ההלכה ש"מדלגין בנביא" - מגילה כד ע"א), אל פסוק או פסוקים שעניינם טובה או ברכה, ומסיימים בהם. (ד) אין אחידות במקום סיום ההפטירה: הקישור המילולי שבתחילת ההפטירה הוא העיקר; מספר הפסוקים הנקראים והפסוקים החותמים אינם אחידים בכתב-היד.

מקור נוסף להכרת ההפטירות הם פיוטיהם של כמה מפייטני ארץ ישראל - ינאי, יהודה ושמעון בירבי מגס – שנהגו לשבץ את הפסוק הראשון בהפטרת הסדר במקום קבוע בפיוט שפייטו על כל סדר וסדר.

בדרך כלל קיימת אחידות בין הנתונים המתקבלים מעשרות כתבי-היד ומן הפיוטים. מן הנתונים עולה עדות למחזור בן כ-158 סדרים, ולכל אחד מהם הפטירה קבועה. למקצת הסדרים היו שתי הפטירות חלופיות: מקצת העדויות מורות על הפטירה זו ומקצתן על הפטירה אחרת.

הרשימה הבאה להלן כוללת את רשימת הסדרים והפטירותיהם בלבד. בסדרים שנמצאו להם עדויות לשתי הפטירות, הובאו שתיהן בטבלה, וזו המתועדת פחות צוינה בספרה (2). במקומות שבהם אין עדות מפורשת לנקודת ההתחלה של ההפטירה בא סימן שאלה.

רשימה מפורטת יותר, ובה רישום מלא של כל העדויות, מובאת [באתר שלי במרשתת](#).

בשנת תשמ"ט פרסמתי ב'תרביץ' טבלה של ההפטרות התלת-שנתיות.¹ הנתונים בטבלה נאספו ממקורות שונים. חלקם פורסמו במאמרים ובספרים, על ידי יעקב מאן, נתן פריד ומ"ק דיוויס; חלקם נמסרו לי על ידי חוקרים: יוסף יהלום, בנימין לפלר, בנימין אליצור וג'פרי כאן. לאחר שנתפרסם המאמר נתגלו לי קטעי גניזה נוספים בספריהם של שארל פֶרו וישראל ייבין ובאוסף הגניזה שנתגלה בז'נבה ונמסר לעיוני,² וכן נמסרו לי הפניות לקטעים נוספים על ידי בנימין לפלר ועזרא שבט. הנתונים החדשים השלימו במקצת את המקומות החסרים בפסיפס הידיעות על ההפטרות. אשמח לקבל הערות והשלמות נוספות.

יוסף עופר - Yosef.Ofer@biu.ac.il

¹ יוסף עופר, 'סדרי נביאים וכתובים', תרביץ נח (תשמ"ט), עמ' 155-189. חלקו השני של המאמר, ובו טבלת ההפטרות, נכלל גם בתוך: ליקוטי תרביץ ו: מקראה בחקר התפילה, ליקט והוסיף מבוא: חננאל מאק, ירושלים תשס"ג, עמ' 149-185.

² Charles Perrot, La Lecture de la Bible dans la Synagoge: Les anciennes lectures palestiniennes du Shabbat et des fêtes, Hildesheim 1973; ישראל ייבין, מסורת הלשון העברית המשתקפת בניקוד הבבלי, ירושלים תשמ"ה, עמ' 135 (כ"י אב64), 139 (כ"י אב77); יוסף עופר, "קטעי מקרא" (קטלוג), בתוך: דוד רוזנטל, אוסף הגניזה הקהירית בז'נבה: קטלוג ומחקרים, ירושלים תש"ע, עמ' 56 (כ"י 147).

טבלת ההפטרות על פי מנהג הקריאה התלת-שנתי

סדר	תחילת הסדר	ההפטרה	פסוק התחלה
1	בראשית א:א	בראשית	ישעיה סה:יז
2	בראשית ב:ד	תולדות השמים	ישעיה נא:ו
3	בראשית ג:כב	הן האדם	יחזקאל כח:יג
4	בראשית ה:א	זה ספר	ישעיה כט:יח
5	בראשית ו:ט	תולדות נח	ישעיה נד:ט
6	בראשית ח:א	ויזכר אלקים	חבקוק ג:ב
7	בראשית ח:טו	צא מן התבה	ישעיה מב:ז
8	בראשית ט:יח	ויהיו בני	ישעיה מט:ט
9	בראשית יא:א	ויהי כל הארץ	צפניה ג:ט
10	בראשית יב:א	לך לך	יהושע כד:ג
11	בראשית יד:א	ויהי בימי אמרפל	ישעיה מא:ב
12	בראשית טו:א	במחזה לאמר	ישעיה א:א
		(2) הנה שכרו אתו ?	ישעיה מ:י
13	בראשית טז:א	ושרי אשת	ישעיה נד:א
14	בראשית יז:א	ויהי אברם	ירמיה לג:כה
		(2) כי ההרים	ישעיה נד:י
15	בראשית יח:א	וירא אליו	ישעיה לג:יז
16	בראשית יט:א	ויבאו שני	ישעיה יז:יד
		(2) והנה איש זקן	שופטים יט:טז
17	בראשית כ:א	ויסע משם	ישעיה סא:ט
18	בראשית כא:א	וה' פקד	שמ"א ב:כא
19	בראשית כב:א	והאלהים נסה	ישעיה לג:ז
20	בראשית כד:א	ואברהם זקן	ישעיה נא:א
		(2) הביטו אל אברהם	ישעיה נא:ב
21	בראשית כד:מב	ואבא היום	ישעיה יב:ג
22	בראשית כה:א	ויסף אברהם	שמ"ב ה:יג
23	בראשית כה:יט	ואלה תולדות	ישעיה סה:כג
24	בראשית כו:יב	ויזרע יצחק	ישעיה סב:ח
25	בראשית כז:א	ויהי כי זקן	ישעיה מז:ג
		(2) ועלי בן תשעים ושמנה	שמ"א ד:טו
26	בראשית כז:כח	ויתן לך	מיכה ה:ו
		(2) אהיה כטל	הושע יד:ו
27	בראשית כח:י	ויצא יעקב	הושע יב:יג
28	בראשית כט:לא	וירא ה' כי שנאה	ישעיה ס:טו
		(2) ולו שתי נשים	שמ"א א:ב
29	בראשית ל:כב	ויזכר אלהים	שמ"א א:יא
30	בראשית לא:ג	שוב אל ארץ	ירמיה ל:י
		(2) עמי מה עשיתי לך	מיכה ו:ג
31	בראשית לב:ד	וישלח יעקב	עובדיה א:א
		(2) משא דומה	ישעיה כא:יא
32	בראשית לג:יח	ויבא יעקב שלם	נחום א:יב
33	בראשית לה:ט	וירא אלהים אל יעקב	ישעיה מג:א
34	בראשית לז:א	וישב יעקב	ישעיה לב:יח
35	בראשית לח:א	ויהי בעת ההיא	ישעיה לז:לא
36	בראשית לט:א	ויוסף הורד מצרימה	ישעיה נב:ג

סדר	תחילת הסדר	ההפטרה	פסוק התחלה
37	בראשית מא:א	מקץ... ופרעה חלם	והיה כאשר יחלם
38	בראשית מא:לח	הנמצא כזה איש	ונחה עליו רוח
			ויצא חטר מגזע ישי
39	בראשית מבי:ח	ויאמר אליהם	מי בכם ירא ה'
40	בראשית מג:יד	ואל שדי	ואתן לכם רחמים
41	בראשית מד:יח	ויגש אליו יהודה	ויגשו בני יהודה
			(2) ויגש אליהו
42	בראשית מו:כח	ואת יהודה	וגברתי את בית יהודה
43	בראשית מח:א	אביך חלה	ואלישע חלה
44	בראשית מט:א	ויקרא יעקב	ולא אתי קראת
45	בראשית מט:כז	בנימין	הנה יום בא
			(2) איש מבן ימין ?
46	שמות א:א	ואלה שמות	הבאים ישרש
47	שמות ג:א	ומשה	כרעה עדרו
48	שמות ד:יח	וילך משה	כי בשמחה תצאו
49	שמות ו:ב	וארא אל	אני ה'
			(2) לכן ידע עמי
50	שמות ז:ח	כי ידבר	ונתתי מופתים
51	שמות ח:טז	השכם בבקר	וירשוה קאת
52	שמות י:א	הכבדתי	ולמה תכבדו
53	שמות יא:א	עוד נגע	כימי צאתך
			(2) עוד אחת
			(3) ועוד בה עשירה
54	שמות יב:כט	ויהי בחצי	משא דומה
			(2) ויהי בלילה
55	שמות יג:א	קדש	שמעו אלי
56	שמות יד:טו	מה תצעק	טרם יקראו
56א	שמות טז:ד	הנני ממטיר	לא ירעבו
57	שמות טז:כח	עד אנה	אם תשיב משבת
58	שמות יח:א	וישמע יתרו	שמעו רחוקים
59	שמות יט:ו	ואתם תהיו	ואתם כהני
60	שמות כא:א	ואלה המשפטים	שמרו משפט
61	שמות כב:כד	אם כסף	הנה צרפתיך
62	שמות כה:א	ויקחו לי	תחת הנחשת
63	שמות כו:א	ואת המשכן	השמים כסאי
64	שמות כז:לא	ועשית פרכת	ואלבישך רקמה
65	שמות כז:כ	ואתה תצוה	ילכו יונקותיו
			(2) זית רענן
66	שמות כט:א	זה הדבר	כהני ה'
67	שמות ל:א	ועשית מזבח	כי ממזרח שמש
68	שמות לא:א	ראה קראתי	כל הנקרא
69	שמות לב:טו	ויפן וירד	ויט שמים וירד
70	שמות לד:כז	כתב לך	כי זאת הברית
71	שמות לז:א	ויעש בצלאל	אין בארון
72	שמות לח:כא	אלה פקודי	שב שבות
73	שמות לט:לג	ויביאו את	חזה ציון

סדר	תחילת הסדר	ההפטרה	פסוק התחלה
74	ויקרא א:א	קול ה'	מיכה ו:ט
		(2) אני אני דברתי... קראתיו	ישעיה מח:כ
75	ויקרא ד:א	נפש כי תחטא	יחזקאל יח:ד
76	ויקרא ה:א	ונפש ... ושמעה	זכריה ה:ג
77	ויקרא ו:יב	זה קרבן	מלאכי ג:ד
78	ויקרא ח:א	קח את אהרן	שמ"א ב:כח
79	ויקרא ט:א	ביום השמיני	יחזקאל מג:כז
80	ויקרא י:ח	יין ושכר	יחזקאל מד:כא
81	ויקרא יא:א	זאת החיה	ישעיה מט:ז
82	ויקרא יב:א	אשה כי תזריע	ישעיה סו:ז
		(2) כי ילד	ישעיה ט:ה
83	ויקרא יג:כט	בראש	ישעיה ז:כ
84	ויקרא יד:א	תורת המצורע	ישעיה מז:ז
85	ויקרא יד:לג	ונתתי נגע	ישעיה ה:ט
86	ויקרא טו:א	איש איש כי	הושע ו:א
87	ויקרא טו:כה	ואשה כי יזוב	יחזקאל טז:ט
		(2) רחץ ה'	ישעיה ד:ד
88	ויקרא יז:א	אשר ישחט	ישעיה סו:ג
89	ויקרא יח:א	כמעשה ארץ	ירמיה יב
		(2) כל הגוים ?	ישעיה מ:יז
90	ויקרא יט:א	קדשים	ישעיה ד:ג
91	ויקרא יט:כג	ונטעתם	ישעיה סה:כב
92	ויקרא כא:א	אמר אל	יחזקאל מד:כה
93	ויקרא כב:יז	אשר יקריב	ישעיה נו:ז
94	ויקרא כג:ט	וקצרתם	יואל ד:יד
95	ויקרא כה:יד	וכי תמכרו	ישעיה כד:ב
96	ויקרא כה:לה	וכי ימוך	ישעיה לה:ג
97	ויקרא כו:ג	אם בחקתי	ישעיה א:יט
98	ויקרא כז:א	איש כי יפלא	שופטים יא:ל
99	במדבר א:א	במדבר	הושע ב:טז
		(2) יששום מדבר	ישעיה לה:א
100	במדבר ב:א	איש על דגלו	ישעיה מט:ו
101	במדבר ג:א	ואלה תולדות	ישעיה מה:יט
102	במדבר ד:יז	אל תכריתו	ישעיה מח:ט
103	במדבר ה:יא	כי תשטה	הושע ד:יד
104	במדבר ו:כב	כה תברכו	ישעיה מד:ג
105	במדבר ז:מח	ביום השביעי	ירמיה לא:יט
106	במדבר ח:א	בהעלתך	זכריה ד:ב
107	במדבר י:א	עשה לך	ישעיה כז:ג
108	במדבר יא:טז	אספה לי	ישעיה כד:כג
109	במדבר יא:כג	היד ה' תקצר	ישעיה נט:א
110	במדבר יג:א	שלח	הושע ב:א
111	במדבר יד:יא	עד אנה	ישעיה נב:ה

	סדר	תחילת הסדר	ההפטרה	פסוק התחלה
112	במדבר טו:א	כי תבאו	ואל יאמר	ישעיה נז:ג
			(2) והביאותים	ישעיה נז:ז
113	במדבר טז:א	ויקח קרח	חלק לבם	הושע י"ב
114	במדבר יז:טז	וקח מאתם	ויצא חטר	ישעיה יא:א
115	במדבר יח:כה	ואל הלויים	נשבע ה'	ישעיה סב:ח
116	במדבר כ"ד	וישלח משה	חזון עובדיה	עובדיה א:א
117	במדבר כב:ב	וירא בלק	יראו גוים	מיכה ז:טז
118	במדבר כג:י	מי מנה	והיו מלכים	ישעיה מט:כג
119	במדבר כה:א	וישב ישראל	יטפו ההרים	יואל ד:יח
120	במדבר כה:י	פינחס	בריתי היתה	מלאכי ב:ה
121	במדבר כו:נב	לאלה תחלק	בזעקך יצילוך	ישעיה נז:יג
122	במדבר כז:טו	יפקד ה'	מי תכן את רוח	ישעיה מ"ג
123	במדבר כח:כו	וביום הביכורים	וערבה לה'	מלאכי ג:ד
124	במדבר לב:ב	ראשי המטות	בי נשבעתי	ישעיה מה:כג
125	במדבר לא:א	נקם נקמת	ונתתי את נקמתי	יחזקאל כה:יד
126	במדבר לא:כה	שא את ראש	היקח מגבור	ישעיה מט:כד
127	במדבר לב:א	ומקנה רב	בנכסים רבים	יהושע כב:ח
128	במדבר לג:א	אלה מסעי	והיתה מסלה	ישעיה יא:טז
129	במדבר לד:א	זאת הארץ	ובהפילכם את	יחזקאל מה:א
130	במדבר לה:ט	והקריתם לכם	תנו לכם	יהושע כ:א
131	דברים א:א	אלה הדברים	אלה הדברים	זכריה ח:טז
			(2) את כל הדברים?	ירמיה לב:ב
132	דברים ב:ב	רב לכם	ועלו מושיעים	עובדיה א:כא
133	דברים ב:לא	ראה החלתי	אז ידבר יהושע	יהושע י"ב
134	דברים ג:כג	ואתחנן	ה' חננו	ישעיה לג:ב
135	דברים ד:מא	אז יבדיל	ומעבר לירדן	יהושע כ:ח
136	דברים ו:ד	שמע ישראל	והיה ה' למלך	זכריה יד:ט
137	דברים ז:יב	והיה עקב	כי ההרים ימושו	ישעיה נד:י
138	דברים ט:א	שמע ישראל	ויצו יהושע	יהושע א:י
139	דברים י:א	בעת ההיא	אין בארון	מל"א ח:ט
			(2) ויענני	חבקוק ב:ב
140	דברים יא:י	כי הארץ אשר	לא ידוע	
141	דברים יב:כ	כי ירחיב	לא ידוע	
142	דברים יד:א	בנים אתם	שמעו אלי ?	ישעיה מו:ג
143	דברים טו:ז	כי יהיה בך	ויספו ענוים	ישעיה כט:יט
			(2) לכן כה אמר	ישעיה כט:כב
144	דברים טז:יח	שפטים	ואשיבה שפטיך	ישעיה א:כו
145	דברים יז:יד	אשימה עלי	הן לצדק	ישעיה לב:א
146	דברים כ"י	כי תקרב	הגני נטה אליה	ישעיה סו:יב
147	דברים כב:ו	כי יקרא קן	כצפרים עפות	ישעיה לא:ה
148	דברים כג:י	כי תצא מחנה	רחצו הזנו	ישעיה א:טז
149	דברים כג:כב	כי תדר	ונודע ה' למצרים	ישעיה יט:כא
150	דברים כד:יט	כי תקצר	זרעו לכם לצדקה	הושע י"ב
151	דברים כו:א	כי תבוא	וראשית כל בכורי	יחזקאל מד:ל
152	דברים כח:א	והיה אם	למה תשקלו כסף	ישעיה נה:ב
			(2) הטו אזנכם	ישעיה נה:ג

	סדר	תחילת הסדר	ההפטרה	פסוק התחלה
153	דברים כט:ט	אתם נצבים	ויאסף יהושע	יהושע כד:א
			(2) ועמך כלם צדיקים	ישעיה ס:כא
154	דברים ל:יא	כי המצוה	לוא הקשבת למצותי	ישעיה מח:יח
155	דברים לא:יד	הן קרבו	ויקרבו ימי דוד	מל"א ב:א
156	דברים לב:א	האזינו	שמעו שמים	ישעיה א:ב
157	דברים לג:א	וזאת הברכה	ויהי אחרי מות	יהושע א:א

הערות:

לסדר מס' 56א. הפטרה זו זוהתה לאחר שהרשימה כבר נתפרסמה. כדי לא לשנות את מספרם של רוב הסדרים נקבע לסדר זה המספר 56א.

לסדר מס' 140, 'כי הארץ' (דב' יא:י). להפטרות הסדר הזה לא נמצאה עד כה עדות בקטעי הגניזה. שולמית אליצור שיערה כי ההפטרה פותחת בפסוק 'כי אנכי ידעתי את המחשבת' (ירמיהו כט:יא). השערה זו מבוססת על פיוטיו של אלעזר בירבי קילר. פייטן זה לעולם איננו מפייט בזולתות שלו רצף של קטעים מפסוק מקראי אלא אם כן הוא משמש כהפטרה. המילה המשותפת לתחילת הסדר ולפסוק הפותח את ההפטרה היא 'אחרית' - 'ועד אחרית שנה' בסדר (דב' יא:יב), 'אחרית ותקוה' בהפטרה (יר' כט:יא).